

Βιβλιοκρισίες Βιβλιοπαρουσιάσεις

Για το βιβλίο

Χόρχε Σεμπρούν
Ο νεκρός που μας χρειάζεται
Μετάφραση-σημειώσεις-επίμετρο:
Οντέτ Βαρών-Βασάρ
εκδόσεις Εξάντας (2003).

Έλενα Νούσια

Η Έλενα Νούσια είναι ποιήτρια, μεταφράστρια γερμανικής λογοτεχνίας και δοκιμολόγος.

MARTYRIA, ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΚΕΙΜΕΝΟ, δοκίμιο και λογοτεχνία το τελευταίο βιβλίο του Ισπανού, αλλά γαλλόφωνου συγγραφέα, Χόρχε Σεμπρούν, *Ο νεκρός που μας χρειάζεται*, μεταφρασμένο στα ελληνικά από την Οντέτ Βαρών-Βασάρ, είναι κυρίως άξιο ανάγνωσης ως ένας ύμνος στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια και μια πράξη κατάφασης απέναντι στη ζωή. Το βιβλίο ανήκει στα έργα που έχει καθιερωθεί να ονομάζονται «στρατοπεδική λογοτεχνία», με μια ιδιαιτερότητα ωστόσο: ότι η εμπειρία την οποία καταμαρτυρεί είναι αυτή ενός στρατοπέδου συγκεντρώσεως των ναζί (στην περίπτωση πολιτικών κρατουμένων) και όχι εξονώσεως (όπως τα στρατόπεδα των Εβραίων), σημείο ως προς το οποίο το έργο του Χόρχε Σεμπρούν απομακρύνεται από το κατά τα άλλα συγγενικό του Πρίμο Λέβι.

Ως μαρτυρία και αυτοβιογραφικό κείμενο *Ο νεκρός που μας χρειάζεται* αποτελεί μια καταγραφή προσωπικής εμπειρίας από την παραμονή του συγγραφέα στο στρατόπεδο εκτοπισμού Μπούχενβαλντ, εμπειρία που εξάλλου είχε εμπνεύσει και τα άλλα τρία βιβλία του Χόρχε Σεμπρούν, προσιτά σε ελληνική μετάφραση από τις εκδόσεις Εξάντας, *Το μεγάλο ταξίδι* (1963), *Τι ωραία Κυριακή!* (1980) και *Γραφή η ζωή* (1994). Ως δοκίμιο αποτελεί κείμενο βαθύτατου και διαυγέστατου στοχασμού με αφετηρία τα γεγονότα τα οποία καταγράφει. Ως λογοτεχνία, τέλος, πρόκειται για ένα κείμενο το οποίο είναι κάτι πολύ περισσότερο από μια καταγραφή από *facta*, από μια ηθογραφία και ψυχογραφία εποχής. Στο τελευταίο σημείο θα σταθώ, και, αφήνοντας την ιστορική-πολιτική διάσταση σε περισσότερο αρμόδιους, θα προσπαθήσω σύντομα να δείξω τι ακριβώς είναι αυτό το «περισσότερο», που καθιστά το συγκεκριμένο έργο ενδιαφέρον σε μια εποχή η οποία δεν έχει ανάγκη να στραφεί σε παλιότερες της για ν' ανατριχιάσει, καθώς διαθέτει ικανή βιαιότητα και βαναυσότητα και η ίδια.

Όπως δηλώνει, λοιπόν, ο Ζορζ Περέκ, τον οποίο μνημονεύει στο επίμετρό της η μεταφράστρια, Οντέτ Βαρών-Βασάρ, υποστηρίζοντας τη νομιμότητα του όρου «στρατοπεδική λογοτεχνία», «η λογοτεχνία είναι αξεδιάλυτα δεμένη με τη ζωή, η αναγκαία προέκταση της εμπειρίας, η προφανής της κατάληξη, το απαραίτητο συμπλήρωμά της. Κάθε εμπειρία ανοίγεται προς τη λογοτεχνία και κάθε λογοτεχνία προς την εμπειρία(...)» [σ. 256]. Στην προέκταση δε αυτής της σκέψης η Οντέτ Βαρών-Βασάρ παρατηρεί εύστοχα ότι: «[...] τα έργα του Πρίμο Λέβι και του Χόρχε Σεμπρούν διακρίνονται και δεν αποτελούν απλές μαρτυρίες. Γιατί υπερβαίνουν την καταγραφή του προσωπικού βιώματος» (σ. 255).

Αναζητώντας έτσι το προαναφερθέν σημείο τομής μεταξύ ζωής και λογοτεχνίας θα μπορούσαμε να αναφερθούμε σ' ένα εντελώς συγκεκριμένο βλέμμα από το οποίο φαίνεται να φέρεται το έργο του Σεμπρούν και το οποίο θα έτεινε επίσης ν' αποκαλέσω (για ν' αναφέρω ένα ελληνικό παράλληλο) «μακρυγιαννικό»: βλέμμα που ανήκει,

δηλαδή, σ' έναν άνθρωπο, ο οποίος στοχάζεται και αισθάνεται και, το κυριότερο, ο οποίος έχει επιτύχει (ή του έχει χαριστεί, δεν ξέρω) να υπαγάγει όχι μόνο την προσωπική του οπτική γωνία αλλά και την οπτική γωνία της ιστορικής στιγμής την οποία βιώνει στο εύρος μιας υπερβαίνουσας ανθρώπινης μοίρας. Αποτέλεσμα: η ανθρωπιά, με την έννοια της συμπερίληψης στα *facta* του εύρους της ανθρώπινης ύπαρξης στην ολότητά του. Κάτι το οποίο εδώ επιτυγχάνεται άλλοτε με την υπέρβαση μελανών πλευρών της ζωής μέσω ενός χιούμορ, άλλοτε μέσω της λειτουργίας της ποίησης και άλλοτε ως τάση απαγκίστρωσης από ιδεολογικές στρατεύσεις στο όνομα μιας αναζήτησης της αλήθειας, που έχει γίνει πάθος.

Για ν' αναφερθώ σε κάποια παραδείγματα, αντιστοίχως: η συζήτηση με το νεαρό ετοιμοθάνατο «*Μουσουλμάνο*», που έχει αποκλειστεί πλέον στον οποίο βρίσκεται, γίνεται εφικτή («*Γελούσε μέχρι δακρύων: η συζήτηση ήταν πλέον εφικτή*» (σ. 97)) μέσω ενός πεζού ποιήματος του Ρεμπώ, το οποίο, όπως λέει ο συγγραφέας, «*είχα ενίοτε σκεφτεί από τότε που είχα δει τα ομαδικά αποχωρητήρια του Μικρού Στρατοπέδου*» (σ. 57). Η φωνή της Ζάρα Λεάντερ σ' ένα τραγουδι εποχής, μια παράσταση με πρωταγωνίστρια τη Χάνα Σιγκούλα και πάνω απ' όλα στίχοι, πάρα πολλοί στίχοι (Ρεμπώ, Λόρκα κλπ), αρκετοί από τους οποίους στα ισπανικά και στα γερμανικά, καθώς και αποσπάσματα πρόζας (Καμύ, Φώκνερ κλπ.) (πρωτότυπα στο κείμενο, μεταφρασμένα στις σημειώσεις), μπαινοβγαίνουν στους κοιτώνες και τις τραπεζαρίες του Μπούχενβαλντ, ενώνονται με τις φωνές και τις μοίρες των ηρώων και συμπορεύονται μαζί τους, συμβάλλοντας δραστικά στη συνέχιση της ζωής και στην τελική της επικράτηση παρά όλο τον πόνο και το αίμα. (*Εις ανάμνησιν εκείνης της ανάγνωσης του Φώκνερ, τότε στο Μπούχενβαλντ, εκείνες τις νύχτες του Δεκέμβρη του '44, όταν οι Αμερικανοί στρατιώτες δεν είχαν παραχωρήσει ούτε ένα μέτρο γης στη Μπαστόν, κι ας μην ήταν τόσο φανατικοί*» (ενν. όσο οι ναζί) (σ. 104). Τέλος η ετοιμότητα εγκατάλειψης ιδανικών, το οποία θα αποδεικνυόταν κάποια στιγμή άτοπα, γίνεται εδώ ορατή ιδιαίτερος στην προετοιμασία της κριτικής στάσης που ο συγγραφέας αργότερα θα λάβει απέναντι στο όραμα του κομμουνισμού, το οποίο, όπως σημειώνει η Οντέτ Βαρών-Βασάρ (σ. 264), νοηματοδοτούσε την εκτόπιση αλλά και τη ζωή του ως το 1964. («*Είναι αλήθεια ότι δεν θα είχα θελήσει ν' ακούσω τον *raskolnik*, δεν θα είχα μπορέσει να τον ακούσω. Για να είμαι απόλυτα εολικρινής, νομίζω πως ανακουφίστηκα, κατά κάποιον τρόπο, από την άρνηση του «γερο-πιστού». Η σιωπή του μου επέτρεπε να βολεύομαι μέσα στην εκούσια κουφάμαρά μου*» (σ. 148).

Κατά την αφήγηση το χιούμορ, η ποίηση και το πάθος της αλήθειας επικοινωνούν μεταξύ τους, εμφανιζόμενα συχνά το καθένα ως μια πλευρά του άλλου. Ή, καλύτερα, ως πλευρές του υπερβαίνοντος το άτομο και την υποκειμενική του οπτική

γωνία και ιστορική στιγμή βλέμματος προς την πραγματικότητα που προαναφέρθηκε. Κάτι που επίσης αντανάκλαται και στον τρόπο με τον οποίο δένονται μέσω της αφήγησης θέματα και αντικείμενα εντελώς διαφορετικά μεταξύ τους, καθώς η διαφορά δε λειτουργεί διασπαστικά ως προς τη συνοχή του κειμένου αλλά μάλλον συνδεδετικά, μια και η αντίθεση αποτελεί παραπομπή σ' ένα βάθος πολύ πέραν τυχόν επιφανειακών διαφορών: «... (Δε χωράει αμφιβολία: ένας ολόκληρος χρόνος στο Μπούχενβαλντ μού είχε επιβεβαιώσει στην πράξη το μάθημα του Καντ, πως το Κακό δεν είναι το μη ανθρώπινο, αλλά το ακριβώς αντίθετο, μια ριζική έκφραση της ανθρώπινης ελευθερίας)...» (σ. 76-77).

Τελειώνοντας θα ήθελα να συμπληρώσω ότι την κίνηση του κειμένου ανάμεσα σε πολλές και συχνά αντιτιθέμενες πραγματικότητες, στο άτομο την ιστορία και τη μοίρα, δείχνει να παρακολουθεί με ιδιαίτερη μαεστρία με τη διττή της ιδιότητα της έμπειρης μεταφράστριας και διευθύντριας του περιοδικού «Μετάφραση» αλλά συνάμα και ιστορικού, η Οντέτ Βαρών-Βασάρ, μ' έναν ρέοντα λόγο, ο οποίος μετακινείται δίχως τον παραμικρό κραδασμό ανάμεσα στην τραχύτητα και τη λεπτότητα, τη λογιότητα και τη λαϊκότητα, το λυρισμό και τον πραγματισμό. Επίσης αναφορά αξίζει να γίνει και στο επίμετρο της έκδοσης, το οποίο αποτελεί την πρώτη ελληνική μελέτη του συνολικού έργου του Χόρχε Σεμπρούν και της σχέσης του με το συγγενικό προς αυτό έργο του Πρίμο Λέβι, του οποίου η μεταφράστρια είναι επίσης μελετήτρια. Εδώ η Οντέτ Βαρών-Βαζάρ εστιάζει στην εμμονή του συγγραφέα γύρω από το στρατόπεδο, που έχει παράγει όλα τα ως τώρα βιβλία του και η οποία δένει αναμεταξύ τους όλες τις αναφορές του έργου του, στις οποίες απεικονίζονται τα σημαντικότερα γεγονότα της ιστορίας του 20ού αιώνα. Πρόκειται για έναν τρόπο προσέγγισης, που καθιστά το επίμετρο του τόμου, πέρα από μια πλούσια πηγή πληροφοριών για το έργο του Χόρχε Σεμπρούν και εν γένει για τη στρατοπεδική λογοτεχνία, ένα κείμενο προβληματισμού σχετικά με την ίδια τη λογοτεχνία και αυτό που τούτη είναι. Πολύ καλοδεχούμενη τέλος για το μη εφοδιασμένο με τις απαραίτητες εγκυκλοπαιδικές γνώσεις αναγνώστη είναι και η παρουσία των εμπειριστωμένων σημειώσεων που διαφωτίζει σχετικά με καιρία ζητήματα.

Χριστίνα Βλαχούτσικου (επιμ.)

Laurie Kain-Hart (συνεργ.)

Όταν Γυναίκες έχουν Διαφορές: Αντιθέσεις και Συγκρούσεις Γυναικών στη Σύγχρονη Ελλάδα εκδ. Μέδουσα (2003).

Αθηνά Αθανασίου

ΣΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ φεμινιστικής θεωρίας που έγινε στο Pembroke Center for Teaching and Research on Women του Πανεπιστημίου Brown των ΗΠΑ το 1985, η φεμινίστρια θεωρητικός Nancy Miller έκλεισε την ανακοίνωσή της με τη φράση: «Ελπίζω να γινόμαστε γυναίκες». Η Denise Riley, μια από τις πιο δυνατές φωνές που αντιτάσσονταν τότε στην θεώρηση που επικράτησε να ονομάζεται «ουσιακρατικός φεμινισμός», ανταπάντησε ρητά: «Το χειρότερο που θα μπορούσαμε να κάνουμε είναι να είμαστε γυναίκες». Στο πλαίσιο της εκδοτικής συνέχισης της συζήτησης, η θεωρητικός του ψυχαναλυτικού φεμινισμού Jane Gallop μίλησε για το φόβο των γυναικών μήπως κάτι σπουδαίο χαθεί σε μια μοιραία σύγκρουση με μια άλλη γυναίκα.

Είναι ακριβώς αυτό το θεωρητικό και πολιτικό πρόβλημα, το πρόβλημα της άλλης γυναίκας, που το βιβλίο *Όταν Γυναίκες έχουν Διαφορές: Αντιθέσεις και Συγκρούσεις Γυναικών στη Σύγχρονη Ελλάδα* που επιμελήθηκε η Χριστίνα Βλαχούτσικου έρχεται να θέσει δυναμικά στο επίκεντρο της κοινωνικής θεωρίας και έρευνας. Η παραπάνω σκηνή αποδείχτηκε ιστορικά εμβληματική των μεγάλων διαφορών που διέπουν και χαρακτηρίζουν τον λόγο περί διαφοράς (και ταυτότητας) στο πλαίσιο του δυτικού φεμινισμού. Το πρόβλημα της «άλλης γυναίκας», όπως εκδραματίζεται σε συνάρτηση με την ιστορική, κοινωνική, φανταστική και επιστημολογική κατασκευή της «γυναίκας ως άλλου» στη δυτική μεταφυσική, αναδεικνύει το ζήτημα της κατηγορίας των «γυναικών» ως υποκειμένου του φεμινισμού. Στο πλαίσιο της φεμινιστικής θεωρίας και πράξης η έννοια της «διαφοράς» έχει υπάρξει πεδίο διαφορών και συγκρούσεων. Από τα μέσα της δεκαετίας του '70 και μετά, έχει αποτελέσει έννοια-κλειδί στη θεωρητικοποίηση της «γυναίκας», των «γυναικών», και κυρίως της καταστατικής δισημίας που διέπει την φα(ντα)σματική κατηγορία της «άλλης γυναίκας». Οι έντονες συζητήσεις και αντιπαραθέσεις της δεκαετίας του '80 περί ουσιοκρατίας, κοινωνικής κατασκευής και έμφυλης υποκειμενικότητας άνοιξαν το δρόμο για την ανάδειξη των εσωτερικών διαφορών, αντινομιών και πολυσχιδών ταυτίσεων που συγκροτούν αυτό το φανταστικό πολιτικό υποκείμενο ή αυτή την αφηρημένη αναλυτική κατηγορία που αποκαλείται, εν πολλοίς καταχρηστικά, «γυναίκες». Τα κανονιστικά προτάγματα

Η Αθηνά Αθανασίου διδάσκει στο τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου

του φύλου εξετάζονται σε συνάρτηση με την αστική, λευκή, ετεροφυλοφιλική, αποικιοκρατική, μονοθεϊστική και άλλες μορφές κυριαρχίας. Απομυθοποιείται έτσι η εξιδανικευμένη υπερπολιτισμική αφαίρεση της γυναικείας «αδελφούσης» (το «όνειρο της κοινής γλώσσας»-η ψευδαίσθηση ενός πεδίου χωρίς διαμάχη, χωρίς σύγκρουση) και αναδεικνύονται οι πολλαπλές κοινωνικές υποτέλειες, συγκρουόμενες θέσεις υποκειμενικότητας και ιεραρχίες τάξης, φυλής και σεξουαλικότητας, ενώ την ίδια στιγμή τίθεται στο πεδίο της συζήτησης και ιδεολογικής διαπάλης, περιπλέκοντας ακόμη περισσότερο τα πράγματα, ο ελλοχεύων κίνδυνος της πραγματοποίησης «υποτελών» ταυτοτήτων και της υποστασιοποίησης μονολιθικών «Άλλων» (π.χ. «μαύρες γυναίκες»).

Στην παραπάνω σκηνή της αντιπαράθεσης, αν και οι δυο συνομιλήτριες συμφωνούν ότι φύλο είναι κάτι που γίνεται κανείς –και δεν είναι–, η μεν Miller αποδίδει τη δυναμική της κριτικής αποδιάρθρωσης της έμφυλης πολιτισμικής νομιμότητας στην πράξη του να «γίνεσαι γυναίκα», ενώ η Riley θεωρεί ότι αυτή η δυναμική βρίσκεται στη διαδικασία του να «ξε-γίνεσαι γυναίκα». Αν το φύλο είναι κάτι που «κάνουμε», αυτό που διακυβεύεται σε επίπεδο θεωρητικής και πολιτικής πράξης είναι οι διαδικασίες κατά τις οποίες «ξε-κάνουμε»² το φύλο και τις κανονιστικές του συνδηλώσεις και συντεταγμένες, τις θεμελιώσεις του, δηλαδή, σε ηγεμονικές εννοιολογήσεις του εαυτού, αλλά και τις διαδικασίες κατά τις οποίες η ηγεμονική καθιέρωση της ρυθμιστικής τάξης του φύλου υπονομεύει και αποδιαιρώνει, «ξε-κάνει», την ίδια την υποκειμενικότητα της/του φορέα αυτής της έμφυλης «ταυτότητας».

Η σύγκρουση αποτελεί καταστατική συνθήκη του φύλου, τόσο ως αναλυτικής κατηγορίας όσο και ως κοινωνικής επιταγής, πολιτικής διαδικασίας, ψυχικής παράστασης και παραστασιακής επιτέλεσης. Ως αντίσταση και ως τρωτότητα, αλλά κυρίως ως σπειροειδής διαπλοκή ανάμεσά τους, η σύγκρουση ενυπάρχει στην έμφυλη κατάσταση πραγμάτων. Σχέσεις σύγκρουσης διαπερνούν τις πρακτικές καθιέρωσης της κανονιστικής διμορφικής οντολογίας του φύλου (της «θηλυκότητας» και του «ανδρισμού»), τις πρακτικές συμμόρφωσης σ' αυτήν, και τους αγώνες διαχείρισης, αμφισβήτησης, υπέρβασης ή μετασχηματισμού αυτής της πειθαρχικής συνθήκης άρθρωσης του ανθρώπινου. Αναλύοντας αυτές τις σχέσεις σύγκρουσης δεν μπορούμε παρά να αναλαμβάνουμε και να ανανεώνουμε συνεχώς την ευθύνη μιας κρίσιμης σύγκρουσης: χρησιμοποιούμε την αναλυτική γλώσσα του φύλου για να προσεγγίσουμε τον καταστατικό ρόλο που αυτό παίζει στην ιεραρχική συγκρότηση της κοινωνικής ζωής, στην παραγωγή κοινωνικών υποκειμένων και στην ρύθμιση της αναγνωρισιμότητάς τους, όπως, για παράδειγμα, στον αποκλεισμό των γυναικών από τη σφαίρα του ανθρώπινου, ενώ, παράλληλα, υποβάλλουμε αυτές τις ίδιες τις κατηγορίες του φύλου σε συστηματικό κριτικό έλεγχο.³

Η παραδειγματική σκηνή της αντιδικίας Miller-